

Güneş. S. (2022). İslâm Bilimini Kurumsallaştıran Bir Akademi: “Beytülhikme” (Kuruluşu, Misyonu ve Etkileri). *Kadim Akademi SBD*, C. 6/2, s. 167-181

DOI Numarası/DOI Number: 10.55805/kadimsbd.1181209

Makale Türü / Article Type: Araştırma, Derleme

Makale Başvuru Tarihi / Application Date: 28.09.2022

Makale Kabul Tarihi / Accepted Date: 28.12.2022

İSLÂM BİLİMİNİ KURUMSALLAŞTIRAN BİR AKADEMİ: “BEYTÜLHİKME” (KURULUŞU, MİSYONU ve ETKİLERİ)

AN ACADEMY INSTITUTIONALIZING ISLAMIC SCIENCE:
“BEYTÜLHİKME” (ESTABLISHMENT, MISSION and IMPACTS)

Sümeyye Güneş*

ÖZ: Bilim tarihinin gelişim duraklarından biri olan Beytülhikme akademisi uzun yıllar boyunca bilimsel faaliyetlerin merkezi konumunda olmuştur. Bağdat'ta kurulmuş olan Beytülhikme'de özellikle Hint, Helen ve Yunan bilimine ait eserler tercüme edilerek kadim bilgiler geliştirilmiş, bilimsel çalışmalar daha ileriye taşınmıştır. Farklı etnik ve dini kökenlere ait düşüncelerin de kayda değer görülerek, zamanın şartları çerçevesinde bilimsel bilgi üretebilme gayesiyle çalışılan Beytülhikme'de dünyanın değişik coğrafyalarından bilginler buluşmuşlardır. Beytülhikme'de toplanan bilginler matematikten felsefeye, tıptan ilâhiyata, geometriden şiire, hayatın tüm alanlarındaki konular ile ilgili bilimsel çalışmalar yapmışlardır. Günümüz bilimlerinin temeli bu çalışmalar ile atılmıştır. Bu makalede, bilimsel mirasın gelişme ve ilerleme sürecinde farklı yerlerden gelerek Beytülhikme'de çalışan değişik inançlara sahip bilginler, yapılan tercüme ile ortaya konan belli başlı eserlere değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Beytülhikme, Me'mûn, Abbâsî halifeleri, Tercüme Faaliyetleri, Müslüman Filozoflar, Süryani Mütercimler.

ABSTRACT: Beytülhikme Academy, which is one of the development stops in the history of science, has been the center of scientific activities for many years. In Beytülhikme Academy, which was established in Baghdad, ancient knowledge was developed and scientific studies were carried forward by translating especially the works of Indian, Hellenic and Greek science. Scholars from different geographies of the world gathered in Beytülhikme, which was studied with the aim of producing scientific knowledge within the framework of the conditions of the time, considering the ideas of different ethnic and religious origins to be significant. The scholars gathered in Beytülhikme conducted scientific studies on subjects in all areas of life, from mathematics to philosophy, from medicine to theology, from geometry to poetry. The laying foundation of today's sciences were laid with these studies. In this article, the support given in the development and progress of the scientific heritage, the scholars of different faiths who came from different places and worked in Beytülhikme, and the main works that were revealed by the translations will be discussed.

Keywords: Beytülhikme, Me'mûn, Abbasid Caliphs, Translation Activities, Muslim Philosophers, Syriac Translators.

* Mardin Artuklu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisan Öğrencisi
47gunessumeyye@gmail.com, [0000-0002-1092-4552](tel:0000-0002-1092-4552)

GİRİŞ

Tarih boyunca her medeniyetler egemen olduğu bölgelerde sosyal, siyasi, askeri ve benzeri alanlarda olduğu gibi bilimsel alanda da hâkimiyetlerini tesis etmenin yollarını aramışlardır. Var olan yapıları, sistemleri kendi kültür ve değerlerine göre yeniden şekillendirmeye çalışmışlardır. Bu çabalar bazen, alınmayan kültürel ve bilimsel üretimlerin geliştirilip sonraki medeniyetlere aktarılmasına da yardım edebilmektedir. “Bilimsel alanda, bu anlamda üç tecrübeden söz edilebilir. İlki Fenike, Sümer, Asur gibi medeniyetlere ait metinlerin Yunan medeniyet havzasında Grekçe’ye çevrilmesi; ikincisi Grekçe, Pehlevîce, Süryânîce gibi dillerdeki metinlerin İslâm medeniyet havzasında Arapça’ya çevrilmesi ve üçüncü tecrübe, Arapça, Farsça gibi dillerdeki eserlerin Avrupa medeniyet havzasında batı dillerine çevrilmesidir.

Bilimsel mirasın dünden bugüne aktarılması ve gelişmesinde İslâm medeniyeti önemli bir yere sahiptir. Farklı medeniyet ve kültürlerin İslâm şemsiyesi altında birleşmesiyle oluşan İslâm medeniyeti çok kültürlü bir yapıya sahip olmuştur. Çok kültürlü yapı beraberinde farklı yaklaşımların, sorunların ve alışılmadık durumların başka medeniyetlerde nasıl ele alınıp çözüldüğünü bilme ihtiyacını doğurmuştur. Neticede bu ihtiyaç diğer medeniyetlerin bilim kültür, edebiyat, siyaset ve benzeri konular ile ilgili metinlerinin tercüme edilmesine sebep olmuştur. İslâm medeniyet havzasında 8. yüzyılda tercüme faaliyetleri ile özellikle ilgilenilmesinin dikkat çekici boyutlara ulaşmasının sebepleri arasında ayrıca, bilimsel çalışmalara da yansıyan bir egemenlik tesis etme arzusundan söz edilebilir. Ancak vurgulanan bu nedenlerin yanı sıra Müslümanların bilime dini sâiklerle özel bir değer veriyor olmasının, bilimsel çalışmaların en önemli itici gücünü oluşturduğu unutulmamalıdır. Dolayısıyla Müslüman düşünürler erken denilecek bir dönemden itibaren bireysel ve kurumsal olarak eğitim faaliyetlerine önem vermiş ve temas kurdukları kadim düşünceleri Arapça’ya tercüme ederek istifade etme gayretinde bulunmuşlardır.

İslâm bilim tarihinin önemli bir unsuru olarak ortaya çıkan tercüme faaliyetleri ve bilimsel çalışmaların ilkinin Emevîler döneminde kimya ilmi ile ilgilenen Hâlid b. Yezid b. Mûaviye (ö. 704) tarafından gerçekleştirildiği bilinmektedir. Bireysel faaliyetlerin dışında ilk kurumsal çalışma ise Abbasi halifesi Me’mûn’un kurduğu “Beytülhikme” kütüphanesidir. Beytülhikme’deki çalışmalar başlangıçta sadece tercüme faaliyetleri ile sınırlı olsa da sonraki dönemlerde iktidara gelen halifelerin ilgi ve destekleriyle bu yapı kapsamlı bir bilim akademisine dönüşmüştür.

Bu çalışmada, bilimin ilerleyişindeki dönüm noktalarından biri olup, İslâm bilim tarihinde önemli yere sahip olan Beytülhikme; kurulduğu yer, kurucularının yaklaşımı, içerisinde gerçekleştirilen faaliyetler gibi yönleriyle incelenmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda Beytülhikme’de eser vermiş, yetmişmiş, bilimsel çalışmalarıyla kendini ispatlamış bilginler ve çalışmaları tanıtılacaktır.

1. Beytülhikme’nin Kuruluşu ve Temel Misyonu

Arapça’da “bilgi evi” Pehlevîce’de ise “kütüphane” anlamına gelen “Beytülhikme” İslâm bilim tarihinde bilimin merkezi olarak anılmaktadır. Beytülhikme akademisinin ilk örneği, Emevi emiri Hâlid b. Yezid’in bireysel ilgisi ile yaptığı tercüme ve bilimsel çalışmalar olarak kabul

edilir. Konuyla alakalı bir diğer bilimsel çalışma ise Abbâsî halifesi Hârûnürreşîd’in “Hizânetü’l-hikme” ismiyle kurduğu kütüphanedeki faaliyetler olmuştur. Bu kütüphane, fethedilen ülkelerden elde edilen ve dönemin imparatorluklarından elçiler aracılığıyla istenen bilimsel eserlerin toplanmasıyla oluşturulmuştur. O zamana kadarki süreçte bilimsel faaliyetler saray bünyesindeki kütüphanede ve halifenin gözetiminde yürütülmektedir. Bilimsel faaliyetlerin tam anlamıyla kurumsallaşması, 832 yılında Abbâsî halifesi Me’mûn zamanına denk gelir. Abbâsîler dönemi ile halifelik merkezi, kozmopolit yapısıyla birçok etnik grubu bünyesinde barındıran Bağdat’a taşınır. Bağdat’ın bu özellikleri neticesinde Beytülhikme’de yürütülen faaliyetler çok kültürlü bir ortamda gelişme imkânı bulur. Birbirinden farklı bakış açılarının birlikteliğine elverişli bu ortamda, Hıristiyan, Yahudi, Müslüman bilim insanları Süryânîce, Sanskritçe, Pehlevîce, Grekçe, Hintçe, Nebatîce, Soğdanca, Kıptîce, İbranîce, gibi farklı dillerdeki eserleri Arapça’ya tercüme etmişlerdir. Tercüme edilen eserlerin taşıdığı görüşleri kendi yaklaşımları çerçevesinde tetkik edip bilim tarihinde yeni düşüncelerin doğuşuna zemin oluşturmuşlardır. Yaşanan tecrübeye Müslümanların fethettikleri Mezopotamya, Suriye, Mısır ve Irak’ta tevarüs edilen ve dönemin önde gelen kültür ve medeniyet merkezleri olan İskenderiye, Nisibis (Nusaybin), Edessa (Ruha, Urfa), Kinnesrîn, Cundişâpûr, Antakya ve Harrân’da mevcut bilimsel mirasın önemli katkıları olmuştur.

Bağdat kütüphanesinin bir katalogu hükmünde olan İbnü’n-Nedîm’in el-Fihrist adlı eserine bakıldığında 10. yüzyıla kadar Beytülhikme’de 2238 müellif ve 8360 kitap hakkında kayıt tutulduğu bilgisine ulaşılmaktadır. Bu bilgilere göre biyografi alanında 1724, Yunan felsefesi ile ilgili 118, astronomi ve matematik alanında 131, mekanik mühendislikte 345, İslâm felsefesinde 313, tıpta 426, kimyada 370, tasavvuf ve zühütte 427, şiirde 698, gramer ve Arapça’da 112, kitap neşredilmiştir. Beytülhikme’deki bu bilimsel çeşitliliğin yanında Arap, Fars, Rûm, Türk, Berberî, Çinli, Hintli gibi farklı milliyet, kültür ve inançlara sahip bilim insanları bir arada çalışabilmişlerdir. Beytülhikme sadece bir tercüme evi değil, aynı zamanda mevcut bilimsel eserlerin kategorize edildiği, yeni ve özgün eserlerin kaleme alındığı halkın da faydalanabildiği zengin bir kütüphanedir. Bünyesinde astronomi araştırmalarının yürütüldüğü bir rasathane de barındıran Beytülhikme, çok yönlü bir bilimsel akademi olma özelliği taşımaktadır. Sahip olduğu geniş âlim ve bilim yelpazesi Beytülhikme’yi Batı medeniyeti ve günümüzdeki bilimsel çalışmalara öncülük eden bir bilim merkezi konumuna taşımıştır.

Beytülhikme’deki tüm çalışmalar halifenin gözetiminde ve Sahibu’l Beytülhikme adıyla isimlendirilen memurun başkanlığında yürütülmüştür. İdari ve ilmi personelin çalışmalarını koordine eden bu memur halifeye karşı Beytülhikme’nin işleyişinden sorumlu olmuştur. İdari çalışmalar olarak isimlendireceğimiz kısım münaviller (kütüphane memuru), mücellitler (eserleri ciltleyen memur) ve müstahdemler (temizlik görevlisi) şeklinde sınıflandırılmıştır. İlmi çalışmalar ise müellifin kaleme aldığı telif eserlerin ve mütercimın meydana getirdiği tercüme eserlerin musahhah tarafından düzeltilmesinden sonra müstensihin el yazısı ile eserleri çoğaltması şeklinde gerçekleşmiştir. Beytülhikme’nin kurumsallaşmasında etkisi ve katkısı olan birçok halife olmuştur:

1.1. Halife Mansûr Dönemi

Mansur’un, hilafeti döneminde farklı bilim merkezlerindeki eserleri Bağdat’a getirtip saraydaki kütüphanesinde tercüme ettirdiği bilinir. Halifenin hastalanmasıyla Bağdat’a gelen Cundişâpûr okulunun baştabibi Curcîs b. Cibrâil Buhtîşû’nun etkisi de küçümsemeyecek kadar önemlidir. Buhtîşû’nun Bağdat’ta olduğu süre zarfında birçok eseri Arapça’ya çevirmesi, tercüme faaliyetlerini hızlandıran bir gelişme olarak kabul edilmiştir.

Halife Mansûr edebiyat, fıkıh ve hadis gibi alanların dışında da çalışılmasını desteklemiş felsefe, tıp, mantık, astronomi ve matematik gibi bilimlerle ilgili eserler temin ederek, bilim adamlarını Bağdat’a davet etmiştir. Bağdat’ın bilimsel bir merkez haline gelmeye başlamasının altında yatan birçok ilave neden vardır. Bağdat’ın özgür ortamı ve halifenin bilim adamlarını Bağdat’a getirtmeye yönelik cazip teklifleri bunlar arasında sayılabilir. Ayrıca Cundişâpûr okulunun baştabibi Buhtîşû’nun şehirden ayrılırken öğrencilerini Bağdat’ta bırakması ve Rûm Hükümdarından mektup aracılığıyla istenen kitaplarda bu nedenler arasında sayılabilir. Bağdat’ta kalan Cundişâpûr okulunun öğrencilerinden Tayfûrî ve Mâseveyh ailelerinden bazı isimler tıp alanında önemli işlere imza atmışlardır. İbrahim el-Fezârî adlı gökbilimci, gezegenlerin astronomik cetvelleri hakkında malumatlar ihtiva eden Siddhanta’yı Zîcû’s-Sind-Hind ismiyle tercüme etmiştir. Mufaddal ed-Dâbbî, Yahya b. Bitrîk (Ermeni), Hasan b. Sehl (İranlı), Abdullah b. Mukaffa, Curcîs b. Cibrâil, Patrik Sergios, Buhtîşûlar (Nasturî), Sindbad (Hintli), Rahhâk el-Hindî, gökbilimci Fazl b. Nevbâht, Maşallah (Yahudi) Mansûr döneminde farklı kültür ve inançlara sahip olup alışılmışın dışında çalışmalar yapan isimlerdir.

1.2. Halife Mehdî-Billâh Dönemi

Halife Mansûr döneminde Maniheist ve Gnostik düşüncelerin beslediği “zındıklık” hareketleri ile mücadele, İslâm dininin fikri felsefi anlamda savunulması ile ilgili metin ve yöntemlerin oluşmasına sebep olmuştur. Mehdî-Billâh, bu bağlamda Diyalektik (cedel) usulünün ilk örneklerine kaynaklık eden Aristo’nun Topika’sını Marmatta manastırında tercüme ettirirken, İlyada ve Odese’yi ise Urfalı Teofil isimli bilgine Süryânîce olarak çevirtmiştir. Müslüman bilim adamlarının farklı görüşlerdeki insanlara karşı, İslâm’ı savunmak için kullandıkları diyalektiğin metodolojisi için özellikle İlyada ve Odese isimli eserlere başvurulmuştur.

1.3. Hârûnürreşîd Dönemi (763-809)

Hârûnürreşîd Hizânetü’l-hikme adıyla kurduğu kütüphanesinde bilim çalışmalarını her daim desteklemiştir. Onun döneminde, tıp alanındaki çalışmalar hastane kuracak kadar ilerlemiştir. İslâm tarihinde ilk hastane 700 yılında Şam’da Emeviler döneminde kurulmuş olsa da 800 yılında Bağdat’ta kurulan “Bimâristan” İslâm dünyasının ilk tam teşekküllü hastanesi olma özelliğini taşımaktadır. Bermekî saraylarında ilmi çalışmaların yapıldığı, halifenin şiir yazacak kadar edebiyata vakıf olduğu, tercüme çalışmalarına, bilime, sanata çok fazla önem verildiği bu dönemde, bazı savaşlarda cizye olarak kitap alındığı dahi bilinmektedir. Yine bu dönemde Yuhannâ bin Mâseveyh başkanlığında kurulan heyet, Ankara ve Amuriye’nin fethiyle elde edilen Yunanca eserleri Bağdat’a getirmiş ve Arapça’ya çevirmiştir. Usûlü’l-hendese adıyla Öklid’in Elementler kitabını Arapça’ya çeviren Haccâc bin Yûsuf bin Matar gibi birçok değerli âlim

yetişmiş, tercüme ve telif eserler kaleme alınmıştır. Hintli Bâziyer ve Menke'nin tıp alanındaki faaliyetleri, Fazl bin Nevbâht'ın Fars dilinden yaptığı çeviriler, Allân eş-Şu'ûbi'nin istinsah çalışmaları, İbn Nâima el-Hamsî ile Sellâm el-Ebreş'in yaptığı tercüme ve Hârûni imzasını taşıyan çeviri eserler Hârûnürreşîd zamanının başta gelen çalışmalarıdır. Tüm bu eserler vezir Bermekî ailesinin de katkılarıyla Beytülhikme'nin öncülü olan Hizânetü'l-hikme'nin verimli bir şekilde çalıştığına kanıtı olmaktadır. Hârûnürreşîd döneminde ulaşılan gelişmişlik seviyesi, (batılı kaynaklarda da teyit edildiği üzere) halifenin Charlemagne'a hediye olarak gönderdiği saatin Avrupa'da uyandırdığı hayranlıkta da görülebilmektedir.

1.4. Me'mûn Dönemi

Me'mûn döneminde Beytülhikme'deki tercüme ve bilim faaliyetlerinin gelişiminde altın çağ yaşanmıştır. Me'mûn, Mu'tezile mezhebinin görüşlerini resmi ideoloji olarak belirleyip aklı ve bilimi önlemiştir. Sarayda felsefi ve kelâmî münazaralar tertipleyip kendisi de bunlara katılarak ilim meclislerinin kurulmasına öncülük etmiştir. Bilimsel çalışmaları teşvik etme konusuyla özellikle ilgilenmiştir. Babası gibi savaş tazminatı olarak karşı tarafın elindeki bilimsel eserleri talep etmiştir. Halife Me'mûn bu sebeple Yuhannâ bin Bıtrık, Haccâc bin Yûsuf bin Matar ve Yuhannâ bin Mâseveyh gibi bilim adamlarını Bizans imparatoruna elçi olarak göndermiştir. Halife bilimsel çalışmalar kapsamında ünlü matematikçi Leon'u ülkesine getirtmek istemişse de imparator buna müsaade etmemiştir. Benzer şekilde alanında mahir bilim adamlarını Bağdat'a getirme çabalarının yanında farklı şekillerde elde edilen eserler, bilimsel gelişmeyi sağlayan önemli faktörlerden olmuştur. Yabancı dillerdeki yapıtlar önceki halifelerin zamanında olduğu gibi önce Süryânîce sonra Arapça'ya değil doğrudan Arapça'ya tercüme edilmiştir. Bu şekilde ortaya konan çeviri eserlerde Arapça karşılığı bulunmayan kelimeler ise Arap harfleri ile asılları gibi yazılmıştır.

Me'mûn'un en önemli faaliyeti kendinden önceki halifelerin, yaşadıkları sarayların bünyesindeki kütüphanelerde başlatmış oldukları bilimsel çalışmaları daha ileriye taşımak olmuştur. Bu çalışmaları Beytülhikme ismini kullanarak müstakil yapıya sahip bir akademiye dönüştüren isim Me'mûn olmuştur. Bermekîlerin ve daha önceki bilimsel çalışmaların yapıldığı “Hizânetü'l-hikme” veya “Beytülhikme” ismiyle bilinen kütüphanelerin sahip olduğu eserleri bu yapıda toplamıştır. Daha dar çerçevede hizmet veren “Beytülhikme”yi, içerisinde kütüphane ve rasathânenin bulunduğu bir akademiye dönüştürmüştür. Bu yüzden bazı tarihçiler Me'mûn'u Beytülhikme'nin kurucusu değil geliştiricisi olarak nitelemişlerdir. Beytülhikme bünyesinde tıp, matematik, felsefe, astronomi, müzik, kelim, fıkıh, hadis, tefsir gibi hem naklî hem de aklî olarak nitelenen alanlarda birçok düşünürün kaleme aldığı telif ve tercüme eserler yayımlanmıştır. Me'mûn'un Beytülhikme'yi İslâm bilim dünyasının temelini oluşturan, düzenli, sistemli ve muhtevası oldukça geniş bu yapıya kavuşturması, tarihsel verilere göre 832 yılına tekabül etmektedir.

2. Beytülhikme'de Çalışmış Bilginler

Beytülhikme'de İslâm ve günümüz bilim dünyasına önemli katkıları olan birçok düşünür yetişmiş, eserleri yayımlanmıştır. Devrin yöneticileri bilimsel çalışmaların sürekliliğini sağlayabilmek amacıyla bu çabalarını oldukça cömert bir şekilde ödüllendirmişlerdir. Bu isimlerden günümüze ulaşabilmiş bazıları ve yaptıkları çalışmalar şöyle sıralanabilir:

2.1. Beytülhikme'nin İlk Dönem Âlimleri

Ebu Muhammed Abdullâh İbnü'l Mukaffa' (ö. 759): Asıl ismi Rûzbih olan ibnü'l Mukaffa' Hûzistan'da doğmuş ve başlangıç devirlerinde Beytülhikme bünyesinde eserler vermiş İranlı bilginlerdendir. Babasının işleri dolayısıyla dini, felsefi ve ilmi çalışmaların yoğun olduğu Basra'da bulunmuştur. Dönemin önde gelen âlimlerinden dersler almış, Hintçe, Farsça, Yunanca, Arapça'nın kültür, edebiyat ve diline hâkim olmuştur. Halife Mansûr'un kâtipliğini yapan Mukaffa' Maniheizm ile ilgili yazdıklarının yanlış anlaşılmasından ötürü zındıklıkla suçlanmıştır. Beytülhikme'de ortaya koyduğu eserlerinin bilinenleri içinde en önemlisi vezir Beydaba'nın, Hint hükümdarı Debşelim'in emri üzerine yazdığı Kelîle ve Dimne'nin tercümesidir. Fabl türünün ilk örneklerinden olan eser doğu ve batı dillerine çevrilmiştir. Firdevsî'nin Şahnâme'si gibi Sasani tarihi ile alakalı kitaplara kaynaklık eden Hûdaynâmec adlı kitabı ise Pehlevîce aslından Sîyerü'l-Mülûk ismiyle tercüme etmiştir. Arap tarihçileri de tarih yazımında Mukaffa'nın tercümesini örnek almışlardır. Risâletü'l-Tenser eseri de bilge şehzâde Tenser'in, Taberistân hükümdarının mektubuna yazdığı siyasi ve ahlaki meseleler ile ilgili cevabın tercümesidir. Nûşîrevân'ın bizzat kendisinin yazdığı iddia edilen hayat hikâyesi, nasihatleri ve muhtelif bilgiler içeren risalesini Kitâbü't Tâc fî Sîreti Enûşîrvân ismiyle çevirdiği eser Beytülhikme'nin ilk tercümelerindendir.

Ebü'l-Abbâs Mufaddal b. Muhammed b. Ya'la ed-Dâbbî el-Kufî (ö. 794): Beytülhikme'de Arap dili ve edebiyatı ile ilgilenen bilginlerin öncülerinden olmuştur. El-Kufî, Halife Mansur tarafından, oğlu Mehdi-Billah'ın mürebbiyesi olarak atanmıştır. Mufaddal, Hârûnürreşîd'in ilim meclislerinde de bulunmuş bir eğitimidir. Halifenin isteği üzerine şiir antolojisi yazmıştır. Arap dilindeki nadir kelimeler, eski Arap şiiri, Arap soy bilimi, Arapların geçmiş savaşları konularında kendisine danışılan biri olmuştur. Bilhassa cahiliye şiirinde, yaşadığı dönemde Beytülhikme'de bu alanlarda uzmanlığı kabul edilen tek kişidir. Birçok öğrenci yetiştiren Mufaddal, el-Mufaddaliyyât ve Kitâbü'l Emsâl isimli eserleri kaleme almıştır. Kitâbü'ül-İhtiyârât ve Muhtârât ismiyle bilinen Mufaddaliyyât kitabı öğrencisi Mehdî-Billâh'ın edebiyat, dil, kadim eserler gibi mevzulardaki eğitimi için yazmıştır. Kitâbü'l Emsâl ise günümüze ulaşabilmiş alanındaki tek eser olup, atasözlerinin anlamları ile ilgilidir.

Sellâm bin Ebreş: Beytülhikme'nin Hârûnürreşîd'e denk gelen döneminde eser vermiş mütercimlerdendir. Bilinen tek çalışması es-Semâ etTabîi isimli eseri, Aristoteles'in tabiat, varlık ve hareket kavramları üzerine yazdığı Fizika adlı kitabının Arapça'ya tercümesidir. Beytülhikme'nin ilk dönem tercümelerinin özelliği olan kelime kelime yapılmış bir çeviri usulüne sahiptir.

Ebü Abdillâh Muhammed bin İbrâhim bin Habîb bin Semüre bin Cündeb el-Fezârî el-Kufî (ö. 806): El-Fezârî el-Kufî Beytülhikme'nin ilk dönemlerinde yaşamış astronomi ve nahiv bilginidir. Her iki alanda da kendisinden övgüyle söz edilmiştir. İslâm bilim tarihinde usturlap yapan ilk âlimdir. Hintli bir astronomun Bağdat'a getirdiği Mahâsindhânta adlı astronomi kitabını Zîcû's-Sind-Hind el-Kebîr ismiyle çevirmiştir. Fezârî bu eseri başka kaynaklardan da faydalanıp orijinalindeki çelişkileri gidererek kaleme almıştır. Eserin tercümesi, on ikinci yüzyıla kadar İslâm dünyasının hem doğusunda hem batısında âlimlerin başvurduğu bir kaynak olmuştur. Astronomi cetvelleri olan ve birçok bölüme ayrılan eseri, Musa el-Harezmi tarafından incelenerek tekrar yazılmıştır. Ayrıca kaleme aldığı başka kitapları da mevcuttur. Kitâbü'z-Zîc 'Alâ Sini'l-'Arab isimli eseri gezegenlerin ortalama hareketlerinin hesaplandığı astronomik tablolardan

oluşturmuştur. Kitâbü'l-Mikyâs li'z-Zevâl öğle vaktini belirleme ile ilgilidir. Kitâbü'l-Amel bi'l-Usturlâb ve Hüve Zâtü'l-Halak kitabında halkalı usturlap çeşidinin yapılışı anlatılırken, Kitâbul Amel bi'l-Usturlâb el Müsattâh'ta ise düz usturlap anlatılmıştır. Kitâb Tastîhi'l-küre, kürenin düzlem durumuna getirilişi ile alakalıdır. Müslüman astronomların tümünün ilgi gösterdiği bir kitap olmuştur. ez-Zicü'l-Kadim fi Fünûni't-Tadil ve't-Takvîm eseri Yunan, Kıpti, Arap ve İran takvimleri üzerine yazılmıştır. Bunların dışında başka eserlerinden de söz edilmiştir.

2.2. Beytülhikme'nin Gelişme ve Son Dönem Âlimleri

Ebû Zekerıyyâ Yûhannâ (Yahyâ) bin el Bıtrîk (ö. 815): El-Bıtrîk Beytülhikme'nin gelişme döneminin önemli şahsiyetlerinden olup, Me'mûn tarafından Bizans İmparatorluğu'na bilimsel eser istemek için gönderilen heyetin içinde yer alan bilginlerdendir. İbnü'l- Bıtrîk Kitâbu's-Sümûmât ve Kitâbü Ecnâsi'l-Haşerât isimli eserleri kaleme almıştır. Cevâmiu'l-Kitâbu'n-Nefs adıyla Aristo'nun De Anima eserinin özetini yazmıştır. Aristo'nun meteoroloji ile ilgili Kitâbu'l-Âsârü'l-ulviyye, Kitabu'l-Hayavan, Birinci Analitikler, Kitâbü's-Semâ ve Büyük İskender için kaleme alınan Kitâbu's-Siyâse fi't-Tedbir el Riyâse (Sırrü'l-esrâr) adlı eserleri Arapça'ya tercüme etmiştir. Aristo tercümelemlerinin dışında Eflâtun'un Timaios, Hipokrat'ın Alâmâtü'l-Kadâyâ, el Kadâyâ İbukrâtîya ed Dâlle Alel Mevt eserlerini çevirmiştir. Ayrıca Kitâbu'l-Buşûr, Galen'in kaleme aldığı Kitâb fi't-Tiryâk ilâ Fîsûn ve Alexander Tralles'in el Birsâm isimli eserleri de tercüme ettiği eserler arasındadır. Öte yandan Yûhannâ el Bıtrîk, İbn Ebû Usaybia, İbnü'n-Nedîm ve İbn Cülcül tarafından, aslında Yunanca ve Arapça'yı pekiyi bilmediği halde birçok tercüme eser veren bir mütercim olarak tasvir edilmiştir.

İbn Naima el-Hımsî (830): Yakubî mezhebine bağlı olan Naima, Beytülhikme'deki Hristiyan bilginlerdendir. Gelişme döneminde görev yapmış mütercimlerin bilinenleri arasında yer almaktadır. Farsça, Hintçe, Yunanca gibi yabancı dillerdeki eserlerin çevirilerini ilk yapanlardan olmuştur. Çalışmalarını daha çok mantık ve tabiat konuları hakkındadır. Her ne kadar Aristo'nun zannedilerek Arapça'ya tercüme edilmiş olsa da Plotinus'un Dialog'larının (Timaios) son üç cildine Esulûcya ismiyle yazdığı şerhler, Yeni-Eflatun'cu yaklaşımın İslâm dünyasında tanınmasına vesile olmuştur. Aristo'nun Fizika'sının John Philoponus tarafından tefsir edilen son dört kısmını Sema'ut-Tabi" (Physique) adıyla Arapça tercüme etmiştir. Aristo'nun Organon'undan Muğalitin (Sojistikâ) ve Hitabe (Retonha) eserine Arapça şerh yazmıştır. Yine Aristo'nun De Sophisticis Elenchis kitabını tercüme etmiştir. Aristo'nun mantık konusu ile alakalı eserlerini sistemli bir şekilde Arapça'ya çevirmiştir.

Haccâc bin Yûsuf bin Matar (ö.833): Haccâc Kufe'de doğmuş Süryani bilginlerdendir. Me'mûn'un hilafet devrine denk gelen gelişme döneminin ileri gelen mütercimlerinden olup Hârûnürreşid, Emîn ve Mu'tasım dönemlerinde de Bağdat'ta bulunmuştur. Beytülhikme'de önemli bir konuma sahip olup, Me'mûn tarafından elçi olarak çeşitli devletlere gönderilmiştir. Öklid'in meşhur Elements kitabını Usûlü'l-Hendese ismiyle Arapça'ya çevirmiştir. Bu kitabı Arapça'ya çeviren ilk bilginidir. Elements kitabını önce Hârûnürreşid için el-Hârûnî sonrasında da Me'mûn için ise el-Me'mûnî olmak üzere iki kere çevirmiştir. Haccâc bin Yûsuf bin Matar Batlamyus'un el-Mecistî adlı eserini de Arapça'ya ilk defa çeviren mütercim olmuştur. Yunanca aslındaki yanlışlıkları düzelterek çevirdiği el-Mecistî isimli tercüme eseri Leiden üniversitesinde bulunmaktadır.

Muhammed b. Musa el-Harezmi (780-846): Harezmi Türkistanlı olup, dünyanın en büyük on dehasından biri olarak kabul edilen bir âlimdir. Özbekistan’da doğduğu ve ömrünü Bağdat’ta sürdürdüğü rivayet edilen, Beytülhikme’de bilimsel ilerlemelere önemli katkıları olan Harezmi’nin hayatı hakkında pek bilgi bulunmamaktadır. Mansur, Me’mûn, Mu’tasım ve Vâsık dönemlerinde Beytülhikme’de bulunmuştur. Matematik, astronomi, tarih ve coğrafya alanlarında çalışmalar yapmıştır. Harezmi, kendi bulduğu sıfır rakamını, Diafantos denklemlerini, Babillilerin kök hesaplamalarını, Öklid’in Elementler’ini Hint rakamlarını, Batlamyus’un yöntemlerini bir araya getirerek Cebir ilminin kurucusu olmuştur. Cebir ismi günümüze “el-cebr” den “algebra” ve son olarak “algoritma” olarak dönüşmüştür. Harezmi Me’mûn’un isteği üzerine, bir coğrafi enlem derecesinin mesafesini ve Bağdat-Mekke arasındaki uzunluğu ölçmek için jeodezik ölçümleri yapan ekipte bulunmuştur. Kitâbu’l Cebir ve’l-Mukâbele eserini, halife Me’mûn’un miras, günlük hesaplar, suyun yükselmesi ve arazi ölçümleri ile ilgili bir sistem geliştirmesini isteyince yazmıştır. Zicü’l-Evvel, Zicü’s-Sâni ve Sindhind adlı astronomi kitaplarını yazdığına Şemmasiye Rasathanesi kurulmamıştır. Sûretü’l Arz adlı coğrafya eserini ise yine halifenin isteğiyle birçok bilginle birlikte hazırlamış oldukları dünya haritasını kapsayan şekilde yazmıştır. 14. yüzyıla kadar Müslüman coğrafyacılar onun eserine başvurmuşlardır. Harezmi Doğu’da ve Batı’da kendinden sonraki birçok âlime ve çalışmaya ilham kaynağı olmuştur.

Ebû Zekeriyâ Yûhannâ (Yahyâ) bin Mâseveyh (ö. 857): Mâseveyh Beytülhikme bünyesinde, özellikle gelişme döneminde birçok öğrenci yetiştirerek çalışmalar yapmış Süryâni bir bilgidir. Babası Cündîşâpûr Bîmâristan’ında eczacı olup, halife tarafından Bağdat’ta bîmâristan kurmakla görevlendirilen Cibraîl bin Buhtîşû’nun hizmetinde çalışmıştır. Ebu Yûhannâ bin Masevey’in kendisi de Cibraîl bin Buhtîşû’dan ders almış ve yetiştiği ortama uygun olarak tıp alanında çalışmalar yürütmüştür. Abbasi halifeleri Me’mûn, Mu’tasım, Vâsık ve Mütevekkil’in özel hekimliğini yapmıştır. Me’mûn’un Bizans’a gönderdiği elçilerden biridir. Oftalmoloji, fizyoloji, patoloji gibi alanlarda eserler kaleme almıştır. Maymun üzerinde yaptığı otopsi sonucunda ede ettiği bilgiler maalesef günümüze ulaşamamıştır. Nevâdirü’t-Tıbb isimli eseri Fransızca, İspanyolca ve Latince’ye çevrilmiştir. Fransızca’ya çevrilen Kitâbü’l-Ezmine isimli eserinde “Ahlât” sıvılar tıbbi çerçevesinde mevsim ve ayların insanlar üzerindeki etkileri ve bu etkiler karşısında nasıl davranılması gerektiğini anlatmıştır. Kitâbü Cevâhiri’t-Tıbbi’l müfredde kitabında 28 bitkinin koku yapımındaki kullanımına değinmiştir. Arpa suyunun tedavi edici yanını Kitâbü Mâi’ş-Şa’îr isimli risalesinde tanıtmıştır. Yirmi sekiz mâdenin özelliklerini Kitâbü’l-Cevâhir ve Şifâtihâ adlı eserinde yazmıştır. Mâseveyh’in telif ettiği Daklü’l-’ayn ise Arapça yazılmış en eski eserdir. Ceninin gelişim aşamalarını Makâletü Yahyâ bin Mâseveyh fi’l-Cenin ve Kevnihi fi’r-Rahm kitabında anlatmıştır. Bazı araştırmacılara göre bu eserlerinin yanı sıra kırk dörde yakın önemli kitap kaleme almıştır.

Ebû Yûsuf Ya’kûb bin İshak bin es-Sabbâh el-Kindî (ö. 866): El-Kindî Güney Arabistan’ın soylu kabilelerinden Kinde ailesine mensuptur. Babası İshak bin Sabbâh, halife Hârûnürreşîd, Hadi-İlelhak ve Mehdi-Billâh’ın hilafetleri sırasında Kufe valiliği yapmıştır. Kindî’nin, babasının konumunun da katkısıyla Basra ve Bağdat’ın ilmi ortamında yetişmiş olması, Beytülhikme’deki ilmi çalışmalarının muhtevasını da etkilemiştir. Uzun yıllar tercüme ve telif eserler kaleme almış, kendi ekolünü kurabilmiş seçkin bilim adamlarından olmuştur. Meşşai okulunun kurucusu olup ilk İslâm filozofu olarak kabul edilmektedir. Orta Çağ Avrupa’sında “Alkindius” ismiyle meşhur olan Kindî, İslâm dünyasında akılcı düşüncenin temsilcisi olmuştur.

Doğu’da, Batı’da birçok âlimi etkilemiş ve günümüze kadar kendisinden övgü, hayranlık ile söz edilmiştir. Kindî ile birlikte, o zamana kadar Süryâni bilim adamlarının öncülük yaptığı bilim ve felsefe alanlarında artık Müslüman düşünürlerin ağırlığı hissedilmeye başlanmıştır. Kindî felsefeye ait terimleri Arapça kavramlarla ifade ederek bir anlamda İslâm dünyasında felsefenin filolojik zeminini de oluşturmuştur. Kendine has yaklaşımlarıyla özellikle çığır açtığı felsefe alanında birçok âlim yetiştirmiştir. İlimleri dini ve insani olarak iki üst başlığa ayırdıktan sonra nevi şahsına münhasır yorumlarıyla o günkü tasniflerden farklı olan bir sınıflandırmaya tabi tutmuştur. Her ne kadar felsefe alanındaki yetkinliğiyle biliniyor olsa da Kindî İslâm dünyasında modern matematiğin temellerini oluşturup, dünyanın yuvarlak olduğunu iddia eden, tıp alanında görüşlerine itibar edilen çok yönlü bir bilginidir. Telif ettiği eserlerin her biri alanında başvuru kaynağı olarak kabul edilir. Matematik, mantık, felsefe, tıp, optik, astronomi, zooloji, filoloji, psikoloji, meteoroloji, ahlâk, musiki, kimya gibi alanlarda 277’ye yakın eser kaleme almıştır. İbnü’l-Nedim, Fihrist isimli eserinde Kindî’nin eserlerini 17 başlık altında tasniflemiştir. Bir kısmını hocalığını yaptığı, Halife Mu’tasım’ın oğlu Ahmed başta olmak üzere dostlarının isteği üzerine yazmıştır. Kitâb fi’l-Felâsifeti’l-Ûlâ, Risale fi İbâne an Curmu’l-Aksa, Risâle fi Hudûdi’l-Eşyâ’ ve Rûsumihâ, Risâle fil Akl, Kitâb fi’l-İbâne ‘ani’l-’İlleti’l-Karibe li’-Kevni ve ‘l-Fesâd, Risale fi’l Fâili’l Hakkı’l Tamam, el-Kavl fi’n-nefs, Kitâbü’l-Edviyeti’l-Mümtehane eserleri kaleme aldığı irili ufaklı kitaplarının bazılarıdır.

Şâkiroğulları: Ebû Ca’fer Muhammed b. Mûsâ b. Şâkir (ö. 872), Ebû’l-Kasım Ahmed b. Mûsâ b. Şâkir (ö. 878) ve Hasan b. Mûsâ b. Şâkir veya Benî Mûsâ olarak bilinen üç kardeşirler. Beytülhikme’nin önemli mütercimlerinden olmalarının yanı sıra yürütülen ilmi çalışmaların daha ileri boyutlara taşınmasına da öncülük etmişlerdir. Babalarının ölümünden sonra halifenin emriyle Yahya b. Ebû Mansûr’un gözetiminde Beytülhikme’nin ilmi atmosferinde yetişmiş olan kardeşlerden büyüğü Ebû Ca’fer Muhammed astronomi, geometri ve siyaset ile ilgilenmiştir. Sabit b. Kurre, Kusta b. Lûka ve başka bilim adamlarını Bağdat’a gelmelerine vesile olmuştur. Ortanca kardeş Ebû’l-Kasım Ahmed, mekanik alanında kendini geliştirmiştir. Günümüzdeki robot sisteminin mantığını ilk kullananlardandır. Farklı desenlerde su püskürten fiskiyeler, saat, şamandıra sistemleri, otomatik ibrik, lamba ve kandil gibi çeşitli mekanik icatlar yapmıştır. Kardeşlerin en küçüğü Hasan ise geometri ilminde mahirdir. İslâm dünyasında konik kesitlerle ilgili öncü bir eser yazmış ve pergel ile teleskobu icat edip kullanan ilk kişi olmuştur. Benî Mûsâ, Me’mûn’un isteğiyle 70 kadar bilginden oluşan bir grup kurarak dünyanın, enlem ve boylamlarını ölçmüşlerdir. Özellikle tercüme faaliyetlerindeki etkinlikleri, bilim tarihinde yaptıkları katkıların başında gelmektedir. Önceleri Beytülhikme ve sonrasında ise kendi kütüphaneleri için, yüksek ücretler ödeyerek, İslâm bilim tarihinin zeminini oluşturan birçok ilmi eseri Arapça’ya tercüme ettirmişlerdir. Benî Mûsâ’nın kütüphanesi, bünyesinde rasathanenin de bulunduğu kapsamlı bir yapıdır. Kendi kütüphaneleri için tercüme eserleri Sabit b. Kurre ve Huneyn bin İshâk başta olmak üzere, mütercimlere adeta devletin ödediği ücretlerle yarışarak, astronomik bedeller ödeyip yazdırmışlardır. Günümüze ulaşabilmiş eserlerinin başlıcaları şunlardır:

Mekanik ilmi ile ilgili yazdıkları Kitâbü’l-Hiyel, alanında önemli bir eserdir. Nüshaları Topkapı Sarayı Müzesi ve Vatikan kütüphanesinde bulunmaktadır. Kitâbü’l Ma’rifeti Mesâhati’l-Eşkâli’l-Basita ve’l-Küriyye kitabı küre, orantı ve açı ölçümleriyle ilgilidir. Kitâb fi’l-Karastun eserini de terazi ve ölçüler ile alakalı yazmışlardır. Kitâbü’l-Mahrûfât ise koni kesitleri ile ilgili olan yazımlarıdır.

Ebû Zeyd Huneyn bin İshâk el-İbâdi (ö.873): Huneyn b. İshâk Beytülhikme’de yetişmiş Hire’li, Hristiyan bilim adamlarındandır. Eczacı olan babası İshâk’tan etkilenecek küçük yaşlarda tıp ilmine ilgi duymuştur. Henüz 12 yaşında iken Bağdat’a gelip Mâseveyh’in öğrencisi olmuştur. Bir süre sonra hocasından ayrılarak Basra, Bizans, İskenderiye gibi ilim merkezlerinde kendini geliştirerek Bağdat’a geri dönmüştür. İleri seviyede Arapça ve Yunanca bilmektedir. Curcûs b. Cibrâil Buhtîşû’nun isteği üzerine 17 yaşındayken Câlînûs’un eserlerinden yaptığı tercüme çok beğenilmiştir. Bunun üzerine Beytülhikme’nin mütercim kadrosuna alınarak tekrar Mâseveyh’in öğrencisi olmuştur. Tercümelerini ilk dönem çalışmalarında yapıldığı gibi kelime kelime değil, bütünlüklü bir mana oluşturarak yapmıştır. Huneyn’in çevirileri kendisini diğer mütercimlerden ayıran bir özellik olmasının dışında Beytülhikme’de o güne kadar süregelen tercüme usulünde farklı bir yaklaşımı meydana getirmiştir. Aslında Huneyn bin İshâk’ın mütercimlik dışında hekimlik vasfı da her zaman ön plandadır. Zamanla özellikle tıp, mütercimlik ve çeşitli alanlarda, başta oğulları olmak üzere kendi çevresinde gelişen bir ekol oluşturmuştur. Me’mûn, Mu’tasım, Vâsık ve Mütevekkîl zamanlarında kendisine itibar edilen bir bilgin olup Mütevekkîl’in özel hekimliğini yapmıştır. Bilhassa Mütevekkîl zamanında şöhretinin zirvesine ulaşmış ve bu durum kendisine tahammül edemeyenlerin çeşitli hile ve komplolarına maruz kalmasına sebep olmuştur.

Huneyn bin İshâk birçok tercüme ve telif eser kaleme almıştır. Kitâbü’l-Mesa’il fi’t-tıbb li’l-müte’allimin isimli telif eserine İbni Sina’nın yanı sıra hem Doğu’da hem de Batı’da birçok bilgin şerhler yazmıştır. Kitap soru cevap şeklinde telif edilmiştir. Kitâbü’l-’Aşr Makâlât fi’l-’Ayn, 30 yıl boyunca edinilen bilgilerle meydana getirilmiş, göz ile ilgili yazılmış bir eserdir. Şerhu Kitâbey Câlînûs ilâ Glûkon fi’t-te’etti li-şifâ’i’l-emrâz kitabı tıp öğrencilerinin okuduğu Câlînûs’un kitaplarından bir bölümü için kaleme alınmış şerh çalışmasıdır. Huneyn bin İshâk’ın tercüme ve telif eserleri, başta kendisini takip eden öğrencileri olmak üzere İslâm dünyası ve Avrupa’daki bilim adamları tarafından ilgi görmüştür. Kitapları şerh edilip, neşredilmiş ve farklı dillerde tercüme yazılarak bilimsel miras mahiyetinde olmuşlardır.

Ebû Hasan Sâbit bin Kurre bin Zehrun (Mervânî) es-Sâbi el-Harrânî (ö.901): Beytülhikme’nin son dönem âlimlerinden Sâbit bin Kurre, bilim tarihinde önemli bir yeri olan Harranlı Sâbii ailesindedir. Matematik, felsefe, tıp, astronomi alanlarında telif, tercüme eserler vererek Beytülhikme’de yer edinmiş seçkin bir âlim ve hocadır. Tercüme alanında Huneyn bin İshâk ile birlikte otorite kabul edilmişlerdir. Öyle ki İslâm dünyasında onların Yunanca’dan yaptığı çevirilerin dışında Yunanca eser tercüme edilmemiştir. Matematikte dahi olan Sâbit bin Kurre, Yunan matematiğindeki tüm önemli eserleri Arapça’ya çevirmiştir. Eserlerinde, Arapça matematik kavramlar oluşturacak kadar çeviri yaptığı dillere hâkimdir. Kavramlarının bir kısmı bugüne kadar kullanılmıştır. Her ne kadar matematik konularına ağırlık vermişse de fizik, tıp, astronomi, geometri, felsefe, tabii ilimler gibi alanlarda da söz sahibi olabilmiş bir bilgidir.

Güneş yılının uzunluğunu 365 gün, 6 saat, 9 dk. 10 sn. olarak yaptığı hesaplaması bu günkü hesaptan 0,5 sn. şaşmıştır. Sayılar teorisi, geometri, trigonometri, cebir ve koni kesitleri hakkında kaleme aldığı özgün eserler ile bilim dünyasına çok farklı matematiksel yaklaşımlar kazandırmıştır. Öklidci geometri-aritmetik yaklaşımının dışında bir anlayışı İslâm matematiğine kazandıran ilk kişidir. Kitâb fi Te’lîfi’n-Niseb adlı eserinde Yunan matematiğindeki sayılar konusunda eksik olan yaklaşımları tamamlamıştır. Öğrencisi için yazdığı bir risalede de sayıların soyut özelliklerinin olduğunu ortaya koymuştur. Aristo ve Eflâtun’u eleştirdiği Makâle fi Telhîsi ma Eta bihî Aristotâlîs fi Kitâbihîfîma Ba’de’t-Tabîa eserinde özün hareketsizliği ile ilgili

düşüncelerindeki yanlışlığı vurgulamıştır. Kendisinden sonraki bilim adamları bu esere dayanarak matematiksel alanda yeni ispat çalışmaları ortaya koymuşlardır. Modern zamanlarda kullanılan “Calculus” tekniğine benzer bir hesaplamayı ilk kez Sâbit bin Kurre kullanmıştır. Batlamyus’un astronomi sistemini düzeltmeye çalışan ilk bilginidir. Mekanik’te statik’in kurucusu kabul edilen Sâbit bin Kurre deniz suyunun tuzlu oluşu, dağların oluşum nedenleri gibi fizikle ilgili konularda da çalışmalar yapmıştır. Ez-Zahîre fi İlmi’t-Tıb adlı eserinde vücudun genel sağlığını koruma yöntemleri, organlar ile ilgili olabilecek hastalıklar ve tedavi şekillerini ele almıştır. Engin bir dehaya sahip olan Sâbit b. Kurre’nin saydığımız ve saymadığımız eserleri bilim dünyasında başvuru kaynakları olarak kabul edilip, değer görmüştür.

Ebû Ya’kûb bin Huneyn bin İshak el-İbâdî (ö.910): Babası Huneyn’in eğitimi ile büyüyen İshak el-İbâdî, mütercimlik ve tıp alanlarında Beytülhikme’nin son dönem ünlü filozoflarından olmuştur. Yunancası babasından daha ilerlemiş olan İshak, Arapça, Farsça ve Süryaniceye de hâkimdir. Felsefe, astronomi, matematik, tıp, eczacılık ve şiir gibi alanlar ile ilgilenmiştir. Tarihu’l- e’tıbbâ’ ve’l felâsife isimli eserinde antik Yunan’daki bilim adamlarının hayatlarına değinmiştir. Kitâbü’l-Edviyeti’l-Müfrede ‘Ale’l-Huruf, el-Muhtasar fi’t-Tıb, el Edviyetü’l-Mevcude bi-Küllî Mekân, Âdâbü’l-Felâsife ve Nevâdirühüm, Kitâbü’n-Nefs gibi telif eserlerinin yanında tercüme eserleri de vardır. Aristo’nun Kitâbü’l-Makûlât, Kitâbü’l-’İbane eserlerinin bir kısmını, Kitâbü Mevâzî’il-cedel’i ve Eflatun’un Sofistik’lerini tercüme etmiştir. Bunların dışında bilim dünyasının ilgisine mazhar olmuş birçok eser kaleme almıştır.

Kustâ bin Lûka el-Bâ’lebekkî (ö.912): Lûka Yunan asıllı olup Beytülhikme’nin önde gelen Hıristiyan mütercimlerindenidir. Suriye’nin Bâ’lebek şehrinde doğmuştur. Beytülhikme’nin son dönem âlimlerinden olan Kustâ bin Lûka, halife Müstaîn-Billâh zamanında Bağdat’ta bulunmuştur. Eğitimine devam ettiği süre içerisinde Bizans yönetimindeki Anadolu’da tercüme edeceği eserleri toplamıştır. Arapça, Grekçe ve Yunanca’ya iyi bir seviyede hâkim olmasından ötürü, özellikle Yunanca matematik eserleri çeviren mütercimlerin başında yer almıştır. İyi bir hekim olan Lûka felsefe, astronomi, matematik, geometri, mantık, siyaset gibi alanlarda birçok eser vermiştir. Büyü ve tıp ilmini birlikte ele alarak akılcı önermelerle olmasa da büyüün insan üzerindeki etkisini gözlemlemiştir. Bu bağlamda muskaların hasta üzerindeki tesirini “placebo etkisi” ile açıklamıştır.

Eserlerinin başlıcaları arasında yer alan Kitâb fi’l-i’da eseri hastalıkların bulaşması (enfeksiyon) ile ilgilidir. Hartmut Fahndrich tarafından neşri ve Almanca tercümesi yapılmıştır. Hacılar için on dört bölümden oluşan Risâle fi tedbiri seferi’l-hac ise sağlık kılavuzu mahiyeti taşımaktadır. Uykusuzluk ve sebeplerine dair olan eseri Kitâb fi’s-seher (insomnia), Oliver Kahl tarafından yayımlanıp İngilizce’ye çevirmiştir. Beyne’r ruh ve’n-nefs kitabı, Eflatun, Teofrastos, Aristo ve Câlînûs’un ruh konusundaki söylemlerini topladığı ünlü eserdir. Kustâ bin Lûka bu kitapların yanı sıra günümüzde farklı dillere çevrilmiş birçok tercüme ve telif eser kaleme almıştır.

SONUÇ

Tarihin her döneminde, siyasi ve ekonomik güçlerin değişimi ile birlikte bilimsel merkezlerin de bu duruma bağlı olarak değişmesi kaçınılmazdır. Müslümanların İslâm Medeniyetini inşa etme sürecinde kurdukları Beytülhikme, İslâm bilim tarihinde olduğu kadar

dünya bilim tarihi için de önem arz etmektedir. Beytülhikme’de bilimsellik, mevcut yaklaşımların, ideolojilerin üstünde tutulmuştur. Farklı milletlerden bilim adamları bu çatı altında ötekileştirilmeden her türlü bilimsel çalışmayı hoşgörü ve özgürlük ortamında gerçekleştirmişlerdir. Bilim adamlarının o dönemde yaptıkları faaliyetler, günümüze kadar yapılan bilimsel çalışmalarda etkisini göstermektedir. Beytülhikme’de yapılan bilimsel faaliyetlerin önemli bir yanı da yapılan tercümelemlerle kadim medeniyetlerin kaybolmaya yüz tutmuş bilimsel eserlerinin ve bu eserlerdeki bilgilerin geliştirilerek günümüze ulaşabilmesini sağlamış olmasıdır. Nitekim tercüme edilmeyip yitirilmiş eserlerin varlığını, tercüme edilen eserlerdeki bilgilerden anlayabilmekteyiz. İbn Naima, Kindi, Sabit bin Kurre, Huneyn bin İshâk, Hârezmî gibi birçok bilgin, tercüme ve teliflerini Beytülhikme çatısı altında gerçekleştirmişlerdir.

Bir milyona ulaşan kitap hazinesi, sayısız bilimsel araştırma, tercüme ve tezlerden müteşekkil Beytülhikme akademisi, dönemin halifelerinin özel ilgisi ile bilim tutkunlarının merkezi olmuştur. Halifeler yüksek ücretler ve gerekli imkânları sunmada aşırı titizlik göstererek bilginlerin çalışmalarını teşvik etmişlerdir. Bilhassa Halife Me’mûn, kendinden sonra gelen yönetimlerin gerekli ihtimamı gösteremeyeceği endişesi ile Beytülhikme adına vakıf malları tayin etmiştir. Bilim adamlarının geçimleri sıkıntıya girmesin ve bilimsel çalışmalar sekteye uğramasın düşüncesi ile gösterilen özenin neticesinde bu şekilde akaretlemler oluşturulmuştur. İslâm dünyası, orta çağda ulaştığı bilimsel ilerleme seviyesi ve bugün dahi bilimlerin kaynağı oluşuyla, Beytülhikme’de gösterilen bu özenin meyvelerini almıştır.

Beytülhikme’nin etkin olduğu dönemler hakkında farklı tarihler ileri sürülmüştür. Hâkim düşünceye göre Moğol hükümdarı Hülâgû’nün hazin bir şekilde yok ettiği zamana kadar, yüzyıllarca ayakta kalabilmiştir. Bu süreçte döneminin otoritesi olarak kabul edilmiş bir bilim akademisi olmuştur. Aynı zamanda günümüzde gelişmişliğin merkezi kabul edilen Batı medeniyetindeki bilimsel çalışmaların beslendiği kaynaklardan biri olan Beytülhikme akademisi, günümüzde hakkıyla sahip çıkılıp tanıtılması gereken bilimsel bir miras olma özelliğine sahiptir.

KAYNAKÇA

Alper, Mahir ve Arıcı, Mustakim. İslâm Felsefesi, İlahiyat Lisans Programı, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2010).

Apak, Âdem. “Şuûbiye Hareketinin Tarihî Arka Planı ve Tezâhürleri: Asabiyeden Şuûbiye’ye,” İstem 6, (2008), 17- 51.

Biçer, Şükran Erden. Beytül’l-Hikme ve Tercümelemler Dönemindeki Önemi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2020.

Bingöl, Yılmaz ve Süleyman, Taşkın. “İslâm Bilim Tarihinde Temel Bir Eser: Fahreddin Er-Râzî’nin Câmî’u’l-’Ulûm’u,” Keşfi Kadimden Vazı Cedide, Editörler: İbrahim Özcoşar vd., 259- 271, İstanbul: Divan, 2019.

Bozkurt, Nahide. “Hârûnürreşid,” TDV İslâm Ansiklopedisi 16 içinde, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 258-261.

Bozkurt, Nahide. “Mansur,” TDV İslâm Ansiklopedisi 28 içinde, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 5-6.

Bozkurt, Nahide. “Mehdi Billah,” TDV İslâm Ansiklopedisi 28 içinde, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 377-379.

Bozkurt, Nahide. “Me’mûn,” TDV İslâm Ansiklopedisi 29 içinde, (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 101-104.

Çeçen, Kazım ve Atilla, Bir. “Benî Mûsâ,” TDV İslâm Ansiklopedisi 5 içinde, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 450-451.

Çelebi, Ahmed. İslâm’da Eğitim-Öğretim Tarihi, çev. Ali Yardım, Damla Yayınevi 2013.

Demirci, Mustafa. “Abdullah İbnü’l-Mukaffâ’nın “Risâletü’s Sahabe” Takdim ve Tercüme Adlı Risâlesi,” İstem 6, (2008), 217- 240.

Demirci, Mustafa. Beytü’l-Hikme, İnsan Yayınları, 1996 İstanbul.

Demirpolat, Enver. “Benu Musa (Şakiroğulları)’nın İlmi ve Felsefi Etkinlikleri,” Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1, (2004): 69-78.

Durmuş, İsmail. “İbnü’l Mukaffâ,” TDV İslâm Ansiklopedisi, 21, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 134-137.

Ekinci, İsmail. “Hârizmî’nin Kitâbu’l-Cebr Ve’l-Mukâbele İsimli Eserinin Arap Dilindeki Yeri ve Önemi,” İctimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi 5, (2021): 103-116.

Elmalı Hüseyin, “Mufaddal ed-Dabbi,” TDV İslâm Ansiklopedisi 30 içinde, (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 364.

Erdem, Gazi, “İslâm Kültür Tarihinin İlk İlimler Akademisi: Beytü’l-Hikme,” Dini Araştırmalar Dergisi 16, (Haziran 2013): 57- 77.

Erdem, Murat, Süleyman Akarsu ve Murat Gülsün. “Plasebo Etkinin Nörobiyolojisi,” Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar Dergisi 3, (2013): 299- 312.

Gökdoğan, Melek Dosay. “Orta Çağ İslâm Uygarlığında Bazı Türk Bilginlerinin Bilimsel Faaliyetleri,” Keşfi Kadimden Vazı Cedide, Editörler: İbrahim Özcoşar vd., 167- 179, İstanbul: Divan, 2019.

Hireysat, Muhammed Abdülkadir. “Halid Bin Yezid Bin Muaviye,” TDV İslâm Ansiklopedisi 15 içinde, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 292-293.

Hizmetli, Mustafa. “Beytül Hikme: Kökeni ve Abbasi İdeolojisini Biçimlendirmedeki Rolü,” 3. Uluslararası Avrasya Spor Eğitim ve Toplum Kongresi, (Mardin: 15-18 Kasım 2018).

İbnü'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed. el-Fihrist fi Ahbâri'l-'Ulemâi'l-Musannifin Mine'l-Kudemâ' ve'l-Muhdesîn ve Esmâ'i Kütübihim, neşr. Rızâ Teceddüd, (Tahran: Çaphane-i Bank-ı Milli, 1975).

İzgi, Cevat. "Fezâri, Muhammed bin İbrâhim," TDV İslâm Ansiklopedisi 12 içinde, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 540-541.

Karakuş, Nadir. "Abbasî Halîfesi ve Frenk Hükümdarı Büyük Karl İlişkisi," Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 16, (2017/ 2): 463-486.

Katipoğlu, Hasan ve İlhan, Kutluer. "Huneyn b. İshâk," TDV İslâm Ansiklopedisi 18 içinde, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 377-380.

Katipoğlu, Hasan ve Mustafa, Çağrı. "İshak bin Huneyn," TDV İslâm Ansiklopedisi 22 içinde, (İstanbul: TDV Yayınları,2000), 534.

Kaya, Cüneyt. "Yuhannâ Bin Bıtrık," TDV İslâm Ansiklopedisi 43 içinde, (İstanbul: TDV Yayınları,2013), 579-580.

Kaya, M. Cüneyt. "Yuhannâ b. Mâseveyh," TDV İslâm Ansiklopedisi 43 içinde, (İstanbul: TDV Yayınları,2013), 582.

Kaya, Mahmut. "Haccâc b. Yûsuf b. Matar," TDV İslâm Ansiklopedisi 14, (İstanbul: TDV Yayınları,1996), 427.

Kaya, Mahmut. "Kindî, Ya'kûb bin İshak," TDV İslâm Ansiklopedisi 26 içinde, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 41-58.

Kusta b. Luka el-Yunani "Ruh ve Nefs Arasındaki Fark Hakkında," çev. İbrahim Halil Üçer, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi 36, (2009/ 1): 195-208.

Kutluer, İlhan. "Kustâ b. Lûka," TDV İslâm Ansiklopedisi 26 içinde, (Ankara: TDV Yayınları,2002), 465-467.

Kütük, Ahmet. "Tarihi Süreç İçerisinde Nusaybin Yahudileri," İslâmî İlimler Dergisi 10, (Güz 2015): 93-115.

Macit, Muhittin. "Tercüme Hareketleri," TDV İslâm Ansiklopedisi 40 içinde, (İstanbul: 2011), 498-504.

Nasr, Seyyid Hüseyin. İslâm ve Bilim, çev. İlhan Kutluer, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2006).

Özcoşar, İbrahim. vd., Keşf-i Kadîmden Vaz'-ı Cedîde İslâm Bilim Tarihi ve Felsefesi, İstanbul: Divan, 2019, (önsöz).

Ronan, Colin A. Bilim Tarihi (Dünya Kültürlerinde Bilimin Tarihi ve Gelişmesi 1983), çev. Prof. Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu ve Prof. Dr. Feyza Gunergun, (Ankara: TÜBİTAK, 2003).

Sezgin, Fuat. Türkiye Bilimler Akademisi Forumu İslâm Kültür Dünyası'nın Bilimler Tarihindeki Yeri, (Ankara: Semih Ofset, 2004).

Şahintürk, Ramazan. “Kindî'ye Göre Âlemin Hudusu Problemi,” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 1996.

Tanrıverdi, Eyüp. “Arap Kültüründe Çeviri Çalışmaları ve Huneyn b. İshâk Ekolü,” Dîvân Disiplinler Arası Çalışmalar Dergisi 12, (2007): 93-150.

Unat, Yavuz. “Orta çağ İslâm Dünyasında Bilim ve Batıya Etkileri,” Keşfi Kadimden Vazı Cedide, Editörler: İbrahim Özcoşar, vd., 137- 168, İstanbul: Divan, 2019.

Uyanık, Mevlüt. “İslâm Dünyasında Bilgi ve Bilim Tasavvurunun Yeniden İnşâsı- Fuat Sezgin Merkezli Bir İnceleme,” Keşf-i Kadîmden Vaz'-ı Cedîde, Editörler: İbrahim Özcoşar vd., 331- 376, İstanbul: Divan, 2019.

Ülken, Hilmi Ziya. Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü, (İstanbul: Ülken, 2007).

Yavuz, Kübra ve Ali, Dadan. “Abbâsiler'de Muktedir Halifeler Dönemindeki Halifelerin Kişilikleri,” Marife Dini Araştırmalar Dergisi 20, (Kış 2020): 637- 658.

